

INTRODUCERE

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND PROFILUL SPIRITUAL AL GENERAȚIEI DIN EPOCA DE LA 1821

Marele curent al ideologiei „Luminilor“ care a dominat spiritul Europei Occidentale și Centrale în secolul al XVIII-lea, cum se știe, și-a găsit pe deplin reflectarea și în Țările Române, cu un oarecare decalaj, el afirmându-se mai ales în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Dacă în Transilvania, aflată sub stăpânirea Imperiului habsburgic, el s-a conturat cu deosebire pe linia influenței iosefinismului, care trimitea la sfera ideilor din spațiul de cultură germană, în Țara Românească și Moldova, aflate sub dominația Imperiului otoman, curentul s-a afirmat pe linia contactului cu mediul de cultură francez, ideile și operele marilor gânditori, în frunte cu Voltaire, găsindu-și aici, la sud și răsărit de Carpați, o reală capacitate de receptare.

Într-o fază de început, cultura de limbă greacă și cărturarii greci s-au constituit într-un factor important de mediere a acestei influențe, însă, pe măsură ce intrăm în secolul al XIX-lea, rolul contactului direct al cărturarilor români cu ideile și cultura franceze devine tot mai important, el reflectându-se în realitățile politice și socio-culturale din acest spațiu.

Explicația capacității de receptare a ideologiei „Luminilor“ la sud și răsărit de Carpați, de altfel, ca și la nord de Carpați, în Transilvania, o vom găsi în condițiile generale de evoluție istorică a acestor provincii, în situația specifică a fiecăreia dintre ele, sub raport politic, socio-economic și cultural.

Cum au relevat de-a lungul timpului numeroase exegeze, pe linia realităților din aceste provincii, ideologia „Luminilor“ s-a răsfrânt puternic asupra procesului de afirmare a conștiinței naționale,

epoca „Luminilor“ marcând o etapă definitorie în cadrul acestui proces.

Mai ales în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea identificăm trăsăturile de bază ale iluminismului nu numai în Transilvania, ci și în Principatele dunărene, în strânsă legătură cu frământările politico-sociale și culturale din acest spațiu, care, la rândul lor, se înscriu pe linia afirmării conștiinței naționale.

În acest interval de timp, o deosebită rezonanță în evoluția mișcării de redeșteptare națională a revenit revoluției din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu. Pregătită de realitățile și stările de spirit din cele două decenii premergătoare, revoluția, la rândul ei, a provocat în epocă o adevărată criză de conștiință, reflectată în deceniul următor – în deceniul al III-lea, un timp de maximă intensitate a circulației ideilor „Luminilor“, un adevărat „deceniu al Luminilor“, cum l-am putea defini.

Semnificativă ar fi, deci, credem noi, abordarea acestui interval de timp – primele trei decenii ale secolului al XIX-lea – prin această prismă a împletirii circulației ideilor „Luminilor“ cu frământările social-politice și mișcarea culturală care premerg revoluției, cu desfășurarea acesteia, și cu urmările sale din deceniul următor, reflectate pe multiple planuri; altfel spus, ar fi să analizăm această perioadă, sub semnul semnificației evenimentelor de la 1821, privite ca simbol al mișcării de redeșteptare națională, între Tudor Vladimirescu și contemporanii săi, cărturarii iluminiști, relevându-se elemente comune în planul general al aspirațiilor de emancipare politică și socială, deosebirile dintre ei vizând modalitatea de realizare a acestor aspirații (pe calea revoluției violente sau a reformelor treptate, lăsând timpul să lucreze mai mult la așezarea ideilor și redeșteptarea spiritelor!).

Vom utiliza, deci, pentru acest interval de timp, conceptul de „epocă“ – *epoca de la 1821* – așa după cum, corespunzând ei, vom opera, de asemenea, cu conceptul de „generație“ – *generația din epoca de la 1821*.

Reamintim aici că teoria aceasta a unor generații de cărturari care se succed pe parcursul epocii „Luminilor“ în Principatele dunărene a fost făcută cu un timp în urmă de istoricul Vlad

Georgescu, într-o remarcabilă teză de doctorat. Pentru o perioadă de peste 80 de ani, de la 1750 la 1831, cât consideră că durează epoca „Luminilor“, autorul încorporează în succesiunea lor trei generații de cărturari: în prima s-ar încadra figuri importante contemporane cu războiul din anii 1768-1792 și intervalul imediat următor, aici încadrând personalități, precum Mihai Cantacuzino, Enăchiță Văcărescu, Chesarie de Râmnic, Leon Gheuca, Iacob Stamate ș.a.¹; o a doua generație ar fi marcată de figura lui Ioan Cantacuzino, autorul cunoscutului memoriu adresat Congresului de pace de la Șistov (1791); deși nu face cu claritate distincția între generația a doua și a treia, și intervalele de timp care încadrează activitatea lor de bază, autorul subînțelege în cea de-a treia generație personalitățile care trăiesc în epoca de la 1821, în răstimpul premergător și imediat următor evenimentelor revoluționare de la această dată; aici, în această generație, autorul include personalități politice precum Tudor Vladimirescu, Grigore al IV-lea Ghica, Nicolae Rosetti-Roznovanu ș.a.; din rândul cărturarilor, clerici, scriitori sau oameni de școală, sunt încadrați aici Veniamin Costachi, Gh. Lazăr, Eufrosin Poteca, Ionică Tăutu, Dinicu Golescu ș.a.²

*

Dintre contemporanii lui Tudor Vladimirescu, din Țara Românească și Moldova, câțiva, remarcabili ca oameni de cultură sau gânditori, cum se știe, au făcut în istoriografia română obiectul unor cercetări mai numeroase. Este vorba de Gheorghe Lazăr, întemeietorul școlii naționale de la Sf. Sava, „redeșteptătorul de conștiințe curate“, cum i s-a spus³, unul dintre cărturarii epocii care

¹ Vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române. 1750-1831*, Edit. Academiei Române, București, 1972, p. 43-44.

² *Ibidem*, p. 45-46.

³ Vezi Ștefan Pascu, *Gh. Lazăr – ctitor de școli înalte, redeșteptător de conștiințe curate*, în „Transilvania“, nr. 5, 1979, p. 10-13. Despre Lazăr, în afara lucrărilor mai vechi, ar fi de văzut studiile și articolele prilejuite de împlinirea a 200 de ani de la nașterea sa, iar anterior a 150 de ani de la moartea sa.

s-au aflat în contact direct cu Tudor Vladimirescu⁴; de Eufrosin Poteca, unul dintre continuatorii operei lui Gh. Lazăr, conducător al școlii de la Sf. Sava în anii 1825-1828, gânditor reprezentativ al epocii sale, prin ale cărui idei, strict legate de „era nouă“ de la 1821, iluminismul în Țara Românească capătă accentele cele mai originale, mai specifice; de Barbu Paris Mumuleanu, a cărui operă poetică își păstrează valoarea în bună măsură prin fondul ideologic pe care îl întrupează, numele său de gânditor social-politic având pentru noi rezonanțe mai adânci decât cel al poetului; de Dinicu Golescu, îndrumător cultural, scriitor și gânditor social-politic remarcabil, ardent promotor al „luminilor“; de mitropolitul cărturar al Moldovei, Veniamin Costachi, cronologic, primul în secolul al XIX-lea dintre remarcabilii luptători pentru școală în limba națională, premergând, de fapt, lui Gh. Lazăr, îndrumător de seamă al mișcării de renaștere prin școală și cultură națională din Moldova de la începutul secolului al XIX-lea – mișcare cu răsfângeri și în celelalte provincii românești –, fără al cărui aport, în general, ar fi greu de înțeles mișcarea de renaștere culturală românească în această epocă, cel pe care, se pare, îl viza apelul de colaborare, în numele aceleiași națiuni, făcut de Tudor Vladimirescu în aprilie 1821⁵; de Ionică Tăutu, reprezentant

⁴ Despre relațiile dintre cei doi fruntași ai generației de la 1821, vezi mai ales referințele lui I. Heliade Rădulescu, din corespondența cu G. Barițiu; ale lui Al. P. Ilarian, din scrisoarea către G. Barițiu, preluând informațiile lui Chr. Tell, care, la rândul său, le moștenise de la tatăl, prieten cu dascălul ardelean. Toate acestea în anexele lucrării lui Gh. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 262; 274.

⁵ Scrisoarea lui Tudor din 5 aprilie 1821, adresată mitropolitului Dionisie Lupu și marelui vistier Al. Filipescu, cu invitația de a se ține legătură prin corespondență cu moldovenii, „ca uni(i) ce sântem de un neam, de o lege și supt aceeași stăpânire și ocrotiți de aceeași putere“, trebuie corelată, credem, cu corespondența pe care Grigore Brâncoveanu a întreținut-o, se pare, cu mitropolitul Veniamin Costachi în vederea unei eventuale colaborări, cum reiese din scrisoarea cu data de 2 martie 1821, adresată de Brâncoveanu aceluiași Al. Filipescu. Vezi, pentru prima, *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1959, p. 33; pentru a doua, E. Vărtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 109-114.

al celei mai tinere serii de iluminiști, care se afirmă după 1821, dar în strânsă legătură cu ideologia revoluției și cu năzuințele lui Tudor Vladimirescu, reprezentantul aripei celei mai radicale a iluminismului românesc, „iacobinul moldovean“, cum îl numea N. Iorga⁶, „cel dintâi român democrat“, cum, mai aproape de noi, l-a numit profesorul E. Vârtosu⁷.

Aceștia sunt numai câțiva dintre „oamenii de la 1821“, dar reprezentativi în multe privințe, alături de Tudor Vladimirescu, pentru profilul spiritual al generației din această epocă. Evident, nu vorbim de „oamenii de la 1821“ în chiar același sens în care ne exprimăm despre „oamenii de la 1848“, adică în sensul în care ar fi vorba de conducători sau de participanți de seamă la o revoluție, de oameni legați între ei în calitatea de participanți efectivi la revoluție – cum ar fi cazul celor de la 1848 – ci de oameni implicați în eveniment în mod indirect, prin ideile lor, prin aceleași năzuințe de emancipare politică și socială a patriei; este vorba de oameni, dacă nu aflați în tabăra propriu-zisă de luptă a lui Tudor Vladimirescu – cu excepția lui Gh. Lazăr, dintre cei la care ne-am referit –, de oameni legați unii de alții în calitatea lor de cărturari sau gânditori, adepți într-un fel sau altul ai aceleiași „renașteri a patriei“, ai aceleiași „reînvieri a neamului“ ca și Tudor Vladimirescu. În orice caz, în această perioadă, cuprinzând cele două decenii premergând revoluției, desfășurarea propriu-zisă a revoluției din 1821, dar și deceniul următor, până în anii 1829-1830, există în Țara Românească și Moldova – care au constituit teatrul evenimentelor revoluționare –, ca să nu ne referim la Transilvania, un grup remarcabil de cărturari și gânditori, adepți ai renașterii naționale, trăitori ai acelorași evenimente, din aceste decenii, care poartă cu ei, în opera și

⁶ Vezi N. Iorga, *Un jacobin moldave au XIX-e siècle*, Conférence donnée à la Société de la Révolution française, Paris, 1936; în același sens, al aprecierilor marelui istoric privind existența în epoca de la 1821 a unui curent revoluționar, care se raportează și la alte figuri decât la Tudor Vladimirescu, vezi și studiul său, *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830*, în „Revue historique du Sud-Est Européen“, 1936, nr. 4-5.

⁷ Vezi studiul introductiv al lui E. Vârtosu, în *Ionică Tăutul, Scrieri social-politice*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 77.

personalitatea lor, spiritul acestei epoci, și configurează imaginea unei anumite generații, deosebitoare într-un anumit sens de altele.

Evident, grupul cărturarilor și gânditorilor aparținând acestei generații este mult mai numeros. Alături de numele reprezentative la care ne-am referit, unele tipice pentru iluminismul din Principate⁸ - în această fază de maturizare a curentului, dar și în care se implică, într-o primă etapă, elemente proprii romantismului, devenit dominant după 1830, cum, îndeobște, se convine -, se pot cita o serie de alte nume de cărturari sau gânditori, cu înfăptuiri, opere și idei mai modeste, care, în orice caz, nu s-au bucurat în istoriografia română de preocupări de aceeași amploare, mai ales dacă ne referim la calitatea lor de ideologi. Bineînțeles, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că o serie de figuri de seamă ale școlii și culturii românești își începe numai activitatea în epoca de la 1821, partea de bază a operei și ideilor ei, aparținând epocii următoare, „pașoptiste“: este cazul „dascălului“ Heliade, conducătorul școlii de la Sf. Sava în anii 1823-1825, autor al *Gramaticii* din 1828 și întemeietor al „Curierului românesc“, la 1829; al lui Costache Moroiu, dascălul de drept de la Sf. Sava, pentru început, în anii 1825-1828; al lui Simeon Marcovici, dascăl la Sf. Sava, pentru început, în anii 1827-1828; al lui Petrache Poenaru, care, tânăr fiind, îl cunoaște în 1821 pe Tudor Vladimirescu⁹, iar apoi, între 1824 și 1831 se află la studii în apus; de dascălii craioveni Stanciu Căpățâneanu și Grigore Pleșoianu, foști elevi ai școlii de la Sf. Sava, care-și încep și ei activitatea de „luminare“ în deceniul al treilea, și alții, care aparțin mai degrabă epocii următoare,

⁸ Folosim termenul de iluminism ca fiind consacrat în literatura noastră. Asupra „controversei iluminism-luminism“, vezi numai, pentru a sublinia amploarea discuției desfășurată cu câteva decenii în urmă, Liviu Rusu, în „Contemporanul“, 1965, nr. 18, p. 3 și răspunsul lui Al. Piru, în nr. 21, p. 2. Asupra conținutului termenului, vezi, între altele, aprecierile lui Al. Duțu, în *Istoria filozofiei românești*, vol. I, Edit. Academiei Române, București, 1972, p. 119 și urm.; de asemenea D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Edit. Dacia, 1972, p. 5 și urm. Asupra contribuției lui N. Iorga în definirea curentului, în comparație cu D. Popovici, vezi și A. Marino, *N. Iorga și iluminismul românesc*, în „Contemporanul“, 1964, nr. 52, p. 3.

⁹ Vezi, numai, G. Potra, *Petrache Poenaru, cititor al învățământului în țara noastră*, Edit. Științifică, București, 1963, p. 63-70.

dar vor duce cu ei, într-un anumit sens, spiritul „luminilor“ din această epocă, și nu pot să nu fie amintiți și în contextul ideologiei epocii de la 1821.

În categoria îndrumătorilor culturali-spirituali, adepți ai școlii și culturii naționale, se pot aminti, în Moldova, alături de Veniamin Costachi, episcopul Gherasim Clipa, în Țara Românească, episcopii Iosif al Argeșului și Ilarion al Argeșului, mitropoliții Dionisie Lupu și Grigore Dascălul. Între scriitorii clerici, adepți ai renașterii patriei și făuritori de limbă națională, merită amintiți: în primul rând, Grigore Râmniceanu¹⁰, prodigios traducător în limba română, dascăl în școala lui Lazăr și pentru scurt timp, la sfârșitul vieții, episcop al Argeșului, Ieromonahul Macarie, Chiriac Romniceanu și alții. Între „legiști“, adepți ai „luminilor“, cei mai cunoscuți sunt Andronache Donici și Chr. Flechtenmacher, din Moldova. Doi medici, gânditori social-politici, Constantin Caracaș și Ștefan Piscușescu, își aduc, de asemenea, contribuțiile la mișcarea de renaștere cultural-ideologică a epocii.

Un rol deosebit de important în ideologia epocii înscriu prin lucrările lor, cele mai rămase în manuscris multă vreme, istoriografii propriu-ziși, mai ales Dionisie Eclesiarhul, Naum Râmniceanu, Zilot Românul¹¹, toți din Țara Românească. Acestora li se adaugă cărturarilor greci, șezători multă vreme la noi, Daniil

¹⁰ Asupra acestuia, care își începe activitatea cărturărească înainte de 1800, făcând, de fapt, legătura între generația lui Chesarie de Râmnic și generația de la 1821, ca și asupra altor cărturari râmniceni, aparținând „școlii“ de la Râmnic, refondată de Chesarie, vezi Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în sec. XVIII (1700-1821)*, Edit. pentru literatură, București, 1968, prin care a fost readusă în discuție la un moment dat, în trecut nu prea îndepărtat, însemnătatea acestei școli și a cărturarilor ei în procesul formării conștiinței naționale a românilor și al formării ideologiei iluministe în Principate.

¹¹ Să menționăm aici că identificarea lui Zilot cu Șt. Mora, propusă de N. A. Ursu, lasă serioase îndoieli, spre deosebire de alte identificări aparținând aceluiași riguros cercetător. Vezi N. A. Ursu, *Adevăratul nume al lui Zilot Românul*, în „Limba română“, XVIII, 1969, nr. 4, p. 305-313. Convingătoare, în schimb, ni se pare identificarea lui Zilot Românul în persoana lui Ștefan Fănuță, propusă de profesorul univ. Marcel-Dumitru Ciucă, asupra căreia vom reveni mai departe.

Philippide și Dionisie Fotino, primul autor al lucrărilor *Istoria României* și *Geografia României*, al doilea, autor al lucrării *Istoria vechii Dacii*, lucrări care, prin titlul și conținutul lor, se înscriu, și ele, pe linia mișcării de renaștere românească din această epocă¹².

Nu ar fi lipsită de interes pentru profilarea unei imagini cât mai complete asupra generației din 1821 și enumerarea aici a numelor unor autori de cronici de epocă, de fragmente sau însemnări istorice, unele din ele privind evenimentele de la 1821 și figura lui Tudor Vladimirescu („opere“ însă de interes minor din punctul de vedere al istoriei ideilor social-politice): meșteșugarul Dobrescu, Grigore Andronescu, arhimandritul Ghenadie Pârvulescu, Popa Ilie de la Butoi, Ștefan Dăscălescu, Iordache Bucșenescu, Theodor Burada, Vasile Murguleț ș a.¹³. Cât privește cronicile contemporane relatând amplu evenimentele de la 1821, de felul celei a lui I. Dârzeanu, pe cât de importante sunt ele sub raportul relatării faptelor, al amănuntului necesar reconstituirii adevărului istoric, pe atât de puțin importante se relevă ele ca texte de ideologie social-politică propriu-zisă.

Sub acest ultim raport, importante cu adevărat, deosebit de importante ni se par a fi numeroasele texte anonime, din anii 1821-1822¹⁴, mai ales din intervalul de la moartea lui Tudor Vladimirescu și instaurarea noilor domni pământeni, multe dintre ele satire virulente la adresa marilor boieri ai țării – acuzați, ca și în documentele lui Tudor Vladimirescu, de colaborare cu asupritorii

¹² Opinia după care numele însuși de „România“ din titlul lucrării lui Philippide s-ar fi pierdut pentru câteva decenii, pentru a fi apoi redescoperit și repus în circulație în cerul lui Eftimie Murgu ni se pare discutabilă, (vezi, pentru această părere, V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie“, t. 28, 1975, nr. 9, p. 1.325-6). Este vorba, credem, doar de o nouă fază a circulației termenului, semnificația folosirii lui de către Philippide păstrându-și întreaga valoare.

¹³ Deși indicarea aici a autorilor care au pus în circulație aceste nume, în principiu, nu ar fi inutilă, totuși, pentru economie de spațiu renunțăm la ea, așa cum am făcut-o, de fapt, și în cazul unor nume mai importante, și după cum o vom face și în continuare. Desigur, nu am citat, în principiu, lucrări pe care le vom folosi în mod direct în continuare.

¹⁴ Cele mai multe dintre ele le găsim publicate în lucrarea istoricului E. Vârtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932.

străini –, în genul „tânguirii“ atribuită, pe bună dreptate, în cele din urmă, lui B.P. Mumuleanu¹⁵ sau a satirei atribuită corect, de profesorul E. Vârtosu, lui Vasile Pogor-Tatăl¹⁶. Cele mai multe dintre aceste texte fac în același timp apologia „unirii neamului“ în spiritul lui Tudor Vladimirescu și reprezintă, din acest punct de vedere, una dintre cele mai importante categorii de izvoare pentru ideologia social-politică a epocii de la 1821. Nu este inutil să observăm că stabilirea paternității acestor *apeluri la unirea neamului*, cum le-a numit principalul lor editor, ar trebui să rămână în atenția cercetătorilor, ea nefiind încă lămurită¹⁷. Identificarea autorilor, fără îndoială, ar pune în lumină, poate, câteva figuri noi de iluminiști, gânditori social-politici remarcabili din această epocă sau ar redimensiona personalitatea unora dintre cei deja cunoscuți, ca B. P. Mumuleanu, Naum Râmniceanu ș.a.

De asemenea, aparțin generației de gânditori social-politici din epoca de la 1821, contemporani ai lui Tudor Vladimirescu, autorii diferitelor și numeroaselor proiecte sau memorii de reforme, elaborate înainte de revoluție, dar mai ales în anii 1821-1822, iar această categorie de izvoare nu este nicidecum, bineînțeles, ultima ca însemnătate, în ordinea indicată aici, pentru ideologia social-politică a epocii. Dimitrie Sturdza, presupusul autor al cunoscutului proiect

¹⁵ Este vorba de poema în versuri tipărită anonim la Buda în 1825, cu titlul *Plângerea și tânguirea Valahiei asupra nemulțămirii streinilor ce au dărpănat-o*, atribuită de C. Erbiceanu lui Naum Râmniceanu iar de un alt autor, Al. T. Dumitrescu, cu totul eronat, lui Enăchiță Văcărescu. Cf. N.A. Ursu, *Paternitatea poemei „Plângerea și tânguirea Valahiei“ și unele versuri necunoscute ale lui Barbu Paris Mumuleanu*, în „Limba română“, 1965, nr. 5, p. 383. De asemenea, pentru înțelegerea discuției, vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Despre poema patriotică antiotomană „Trâmbița românească“*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. II, București, 1957.

¹⁶ Vezi E. Vârtosu, *O satiră în versuri din Moldova anulul 1821*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. II, 1957, p. 465-540.

¹⁷ Ele se păstrează în mare parte în copii la Biblioteca Academiei Române, mai ales în cunoscutul manuscris 322, pe care C. Erbiceanu îl atribuia în întregime lui Naum Râmniceanu.

C U P R I N S

Introducere; câteva considerații privind profilul spiritual al generației din epoca de la 1821	5
I. Între tradiție și modernitate: mitropolitul cărturar Veniamin Costachi	20
II. Cărturarul iluminist Nicolae Rosetti-Roznovanu și legăturile lui cu cărturarii străini și cultura europeană în epoca de la 1821	43
III. Gheorghe Lazăr la București. De la «luminare» la redeșteptare națională	81
IV. Eufrosin Poteca – om de școală și reprezentant de seamă al ideologiei «Luminilor»	95
V. Un iluminist necunoscut din epoca de la 1821 : Stolnicul Voicu Periețeanu	148
VI. Poetul Barbu Paris Mumuleanu – gânditorul social-politic	169
VII. Dinicu Golescu. De la iluminism la spiritul critic	177
VIII. Ionică Tăutu – un veritabil gânditor politic	194
IX. Stanciu Căpățâneanu. De la spiritul «Luminilor» la ideea națională	229
Imagini	241